บุคคลที่มีจริต แตกต่างกันก็เป็นผลมาจากการกระทำในอดีตที่สะสมกันมายาวนานจนกลายเป็นอุปนิสัย ถาวร และเป็นปัจจัยผลักดันการแสดงออกทางพฤติกรรมแห่งมนุษย์ ตัวอย่างเช่น บางคนมีอารมณ์ร้อน ฉุนเฉียวง่าย หรือเป็นคนมักโกรธก็เป็นผลมาจากการยอมให้โทสะ ครอบงำอยู่เนืองนิตย์ ดังนั้น พุทธปรัชญา จึงเสนอวิธีการการศึกษาพฤติกรรมมนุษย์ ตามแนวแห่งการรู้แจ้งถึงสมุทัยหรือสาเหตุแห่งพฤติกรรม ดังที่ พระพุทธเจ้าทรงแสงไว้ในหลักอริยสัจจ์ และหลักธรรมข้ออื่นๆ

การศึกษาพฤติกรรมมนุษย์ตามแนวอริยสัจจ์

อริยสัจจ์ คือความจริงอันประเสริฐ ซึ่ง**หมายถึงกระบวนการความเป็นจริงที่สัมพันธ์กับปรากฏการณ์ต่าง ๆ แห่งชีวิต** ความเป็นจริงที่สัมพันธ์กันชีวิต (รวมทั้งความจริงทางสังคมการเมืองและเศรษฐกิจ) หมายถึง สภาวะบีบคั้นเป็นทุกข์ทั้งเป็นประจำและชั่วขณะ (ทุกข์) ปัจจัยหรือสาเหตุผลักดันให้เกิดสภาวะบีบคั้นเป็นทุกข์ (สมุทัย) เป้าหมายพึงปรารถนา คือความหลักพ้นจากสภาวะบีบคั้นเป็นทุกข์กลายเป็นภาวะผ่อนคลายไร้ทุกข์ (นิโรธ) และแนวทางปฏิบัติเพื่อเข้าถึงเป้าหมายที่พึงปรารถนาซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานความเชื่อมั่นในแนวทางนั้นที่ได้รับการพิสูจน์ทดลองจนได้ผลมาแล้ว (มรรค)

ความเป็นไปแห่งพฤติกรรมมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นรูปแบบใดก็ตามถือว่าเป็นความจริงอย่างหนึ่ง และย่อมมีเหตุผลักดันให้เกิดพฤติกรรมนั้นๆ

การศึกษาพฤติกรรมมนุษย์ตามแนวอริยสัจจ์มีลักษณะทั่วไป 2 ประการ คือ

ลักษณะที่หนึ่ง การศึกษาถึงเหตุและผล

การศึกษาโดยวิธีนี้เป็นการศึกษาโดยการสืบสาวจากผลไปหาเหตุ หากพบสาเหตุที่ผลักดันให้เกิดพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ก็ทำการแก้ไขที่ต้นเหตุ การศึกษาแบบนี้จัดเป็น 2 คู่ คือ

คู่ที่หนึ่ง ตัวปัญหา (ทุกข์) แห่งพฤติกรรม เช่น การเบียดเบียน การประทุษร้าย ความรุนแรงที่มีต่อกันและกัน เป็นพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ซึ่งปรากฏให้เห็นทั่งในระดับปัจเจกชีวิต และระดับสังคม/กลุ่มหรือประเทศชาติ ตัวปัญหา คือผลต้นเหตุผลักดันให้เกิดการแสดงพฤติกรรมก้าวร้าวหรือเบียดเบียนกันจนทำให้เกิดผลคือความทุกข์ ความเดือดร้อนดังกล่าว ซึ่งจะต้องกำจัดหรือแก้ไขตัวต้นเหตุนั้น (สมุทัย) ปัจจัยให้เกิดปัญหาคือสาเหตุที่จะต้องกำจัดหรือแก้ไข

คู่ที่สอง ภาวะสิ้นไปแห่งปัญหา (นิโรธ) เป็นจุดหมายที่ต้องการ ถือว่าเป็นผลที่จะต้องบรรลุถึงแนวทางปฏิบัติเพื่อการดับสิ้นปัญหา (มรรค) เป็นเหตุ นำไปสู่ผลที่พึงปรารถนาดังกล่าว

ลักษณะที่สอง การศึกษาตรงประเด็น